

ՄԻ ԱՆՏԻՊ ՏԱՂ ԽԵՒ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹԼԿՈՒՐԱՆՑՈՒՑ

Սոյն յօդուածի խնդրոյ առարկան Մաշտոցեան մատենադարանի թիւ 2676 ձեռագրում պահպանուած Յովհաննէս Թլկուրանցու տաղն է: Յօդուածի նպատակն է հրապարակել մինչեւ այժմ անտիպ մնացած տաղը: Յօդուածի արդիականութիւնը թլկուրանցիագիտութիւնը նոր տաղով հարստացնելը, տաղի բընագիրը կազմելն ու գիտական շրջանառութեան մէջ դնելն է: Յօդուածում կիրառել ենք մեկնողական մասնագիտական գործելաժողով՝ ձեռագրագիտական եւ բնագրագիտական սկզբունքների համադրմամբ: Յօդուածի գիտական նորոյթը Յովհաննէս Թլկուրանցու անտիպ տաղի գիտական բնագրի հրապարակումն ու մեկնաբանումն է:

ՏԱՂԻ ԲՆԱԳՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ

Տաղը պահպանուել է Մաշտոցեան մատենադարանի հմր. 2676 ձեռագրի 210ա-210բ թերթերում, իսկ աւարտը 188ա թերթում է¹: Այն Ժ.Զ. դարի գրչութեամբ ձեռագիր է, ունի երկու գրիչ՝ Աստուածատուր երէց, որ գրչագրել է ձեռագրի 1-210 թերթերը, եւ Անանուն գրիչ, որ գրչագրել է 211-221 թերթերը: Ձեռագրի ստացողն է Աստուածատուր Կոզա Բասենցին: Մեզ հետաքրքրող այս տաղի գրչագրող Աստուածատուր գրիչն է: Ձեռագիրը նորոգուած է, ինչի հետեւանքով թերթերը ետեւառաջ են, կան նաեւ ընկած թերթեր. այն դեղնաւուն թղթից է, գրու-

1 Այս մասին տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան մատենադարանի, Ը., Երեւան 2013, 1105, նաեւ՝ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹԼԿՈՒՐԱՆՑԻ, Տաղեր, ՊԻՎԱԶԵԱՆ, Է. (աշխ.), Երեւան 1960, 80-81:

Թիւնը՝ երկսիւն: 210ա Թերթի առաջին սեան մէջ Թորոս անունով երգչի տաղն է, որին նոյն սիւնակի ստորին մասում յաջորդում է Թլկուրանցու այս անտիպ մնացած տաղը: Այն խորագրուած է՝ «Տաղ Թլգուրանցի ասացեալ է», ապա յաջորդում է դարչնագոյն Գ մեծատառ զարդագիր Թռչնագիրը, որին հանդիպադիր կարմիր, կանաչ, կարմիր յաջորդականութեամբ սկսուող տաղի սկսուածքն է, ապա յաջորդիւ տաղի սեւ նոտրգիր գրչութիւնը:

Ձեռագրում տաղի ամէն մի տունն սկսւում է կարմիր գըլ-խատառով: Տեղ-տեղ սեւ նոտրգիրը ընդմիջւում է կարմիր, կանաչ, կարմիր նոտրգիր գրչութեամբ: 210բ Թերթն աւարտում է տաղի 39րդ տողով («Դեւէն ի գամէն տանի հուն, նոքա հակառակ են քո գեր»), որի վերջին վանկն անցել է յաջորդ Թերթին. այն ձեռագրում ետեւառաջութեան պատճառով տեղափոխուել է 188ա Թերթ («ուն, իմ տէր, սաստէ նոքա դասուն, որ փախիցեն ի քրիստոնուն»), իսկ ձեռագրի յաջորդ 211ա Թերթում Թլկուրանցու «Տաղ արարածոց»ն է:

Ձեռագիրը գրչագրուել է ԺԶ. դարում՝ Թլկուրանցու ապրած ժամանակից երկու դար յետոյ, իսկ ձեռագրի գրիչ Աստուածատուր երէցը ճշգրիտ չի արտագրել տաղը մեզ չհասած նախագաղափար օրինակից, եւ այն ունի բազմաթիւ աղաւաղուած բառեր, ուստի քննական բնագիրը կազմելիս կատարել ենք որոշ ուղղումներ ու սրբագրումներ՝ այդ մասին կատարելով համապատասխան նշումներ: Ձեռագրում տաղը խորագրուած է Թլկուրանցու անունով, իսկ վերջում բանաստեղծը, որպէս անհատականութեան գիտակցման դրսեւորում, յիշատակում է իր անունը՝ Խեւ Յովհաննէս Թլկուրանցի ձեւով, ինչը, անտարակոյս, հաստատում է տաղի հեղինակային պատկանելութիւնը:

Արդ, ձեռագրի 210ա-210բ եւ 188ա Թերթերից օգտուելով, կազմել ենք տաղի ամբողջական քննական բնագիրը, թէեւ այն ձեռագրում ունի որոշ աղաւաղումներ եւ մի անընթեռնելի բառ: Քանի որ տաղը մեզ հասել է միակ ձեռագրով, որում կան բազմաթիւ աղաւաղուած բառեր, ուստի բնագիրը կազմելիս կատարել ենք որոշ ուղղումներ եւ սրբագրումներ՝ այդ մասին նշելով տողատակում:

ՏԱՂ ԹԼԳՈՒՐԱՆՑԻ ԱՍԱՑԵԱԼ Է

Գերի, քանի կենաս ի յերերուն, յունին չոր յիրիկուն.
Զաւրն քտես զթարախ մարմինդ, ստեղծողին ինչ տաս
պատասխան²:

Զերթաս ընկնես ի հետ գինոյն, կանուշանաս հետ հարիֆնուն.
Յէն քաղցրաձայն գաւսանուն զմիտդ տանին հետ լկտանուն:

- 5 Զխելդ տանին, գուշֆն եւ ցրուին, հետ Աստուծոյ ով կելնէ ի հուն,
Երթաս ընկնես զագիր ու պեղծ, զգլուխ դնես վերայ շիջերուն:

Միտդ ի վեր գայ ի հետ գինուն, զբերանդ լիզել տաս շներուն,
Ասես՝ բարի՝ եկիր, եղբայր, է հարկեւոր մարդ գիտուն:

- Մարդ չէ արեւի հետ սիրելուն, ոչ սանամէր հետ քաւորնուն,
10 Էն արեւ դաստ ըմպով զբերանդ սրբես դու զխաբքածնուն:

Գերի տեսեր, չաւգուտ է քեզ, զհոգիդ կանես դու գեհեհնուդ.
Յանկարծ տիպայ մահն ու պատմէ, զքեզ պատրաստէ՝ քո
Աստուծուն:

Զինչ յե՞րբ տի գաս յորդ որ ի շուռ՝ զհոգիս տւած արմիտ անուն,
Մարմինդ մնայ թափուր ի վայր, զաւրն վայ տաս քո լինելուն:

- 15 Զուշտ ի վերայ բերւ լիմացիր, խորհէ՛, թէ ինչ տելնես ի հուն,
Մինչ աչդ է քաց քեզ քա՛ր արայ, չընկնես ի ձեռն անփուն որդոյն:

Հետ լըկանացդ ի շուր կու գաս, վաղուէնէն ինչ իրիկուն
Մէկին հագար հաշիւ կուգեն, քանի ուտես մարդոյ արին:

- Հաշիւ կուգէ մեծ թագաւորն՝ զչարն ու զբարին յամէն մարդոյ,
20 Զանայ, որ արժան լինիս, հանգիս ի գոգն Արքահամու:

անացել³ ունկն է քեզ պատել, ընկնիս ի ձեռն անփուն որդանց,
Զսամանֆն ասեն զանփուն որդոյն, նոքա կենան մէջն ի ծովուն:

2 Բնագրում՝ պատասխան, յանգի պահանջով գուցէ պետք լինի դարձնել
պացիտուն, որ միջին հայերէնում հէնց պատասխան է նշանակում:

3 Առաջին տառը, որ գլխագիր է եղել, անընթեռնելի է:

Յորժամ տեսնուն զմեղաւորն, նայ գոչելով զյառջևն առնուն,
էն անփուն որդն ի դէմ կելնէ, չար ու անդարձ մեղաւորնուն:

25 Դու ես ծընօղ լես յիշատակ, արեկ երթանք ի մէջ հիուն,
Ո՛չ քեզ հուն կայ, լոչ խլըսիս, լոչ ազատիլ ի գեհեհուն:

Զաւրն անդադար տաքնայ լինիս ու տապակիս ի մէջ նոցա,
Դու աղաչէ գկուսն Մարիամ. նշան ունէր յիքն իւր որդուն:

Նշան առեր գկեմդանագիրն, զինչ որ ծնունդ աւագանին,
30 Երթայ ի հետ մարգարէից՝ փառաբանիչք Աստուած Որդոյն:

Ամեղուցեալ ով կայ յաշխարհ, չյուսահատիք ձեր Աստծոյն,
Ով մեղուցեալ ասէ մեղաց ազատ լինի ի գեհեհուն:

Շուռ գալ ու քաւել պիտէր, գէն հագիմն, որ ինքն է գիտուն,
Յուցոյ գո սրտիդ խոցերն, գդեղն դնէ ի վերայ խոցուն:

35 Հեքիմն երբ ճարտար լինի, դեղ դնէ ու տանէ ի հուն,
Մլիհամ դնէ ցեղք ու ցեղաց, զմարդ հասուցէ իւր մուրաւորն:

Մեծ բարեխաւս Աստուածածին, բարեխաւսեայ ինքն իւր Որդոյն,
Միածին քաղցր ու բարի, դու ողորմեայ քո ծառանուն:

Դեւքն բազում են լանիհուն, նոքա հակառակ են քո գերուն,
40 Իմ տէր, սաստէ՛ նոցա դասուն, որ փախիցեն ի քրիստոնուն:

Զօրացո՛ր զագգս քրիստոնուն, բարձրացո՛ր գեղջիւր եկեղեցուն,
Սեւնայ երեսն Սաղայէլին, մեծ գոհութիւն իմ Աստուծուն:

Խեւ Յովանէս Թլգուրանցի, լալով ասաց իւր հրեշտակին,
Զիս պահեցէ՛ք այսոց չարեաց, որ չի հեռնամ իմ Աստուծուն:

45 Տէրքն գթայ ի մեզ, մանկո՛ւնք, զինչ որ գրքաց քանանացուն,
Թողու ըզմեղքն, հաւսար տանի ի իւր դասըն հրեշտակնուն:

ՁԵՌԱԳԻՐ

A - ձեռ. հմր. 2676, քերթ 210ա-210բ, 188ա:

ԽՈՐԱԳԻՐ

A Տաղ Թղգուրանցի ասացեալ է

ԲՆԱԳԻՐ

- 1 A յունին չոր փխ յառափօտուն չուր
- 10 A զխարբածնու
- 17 A ի շուր փխ ի շուռ A ինչ փխ մինչ
- 21 A անընթեռնելի է
- 22 A ի մէջն փխ մէջն
- 25 A հեուն փխ ի հուն
- 26 A ագատիլ
- 27 A տակապես
- 33 A հագիմն փխ հեփիմն
- 36 A մուրատին
- 38 A ողորմեայ
- 41 A Զաւրացոյ A բարձրացոյն փխ բարձրացո
- 44 A հեռանամ
- 45 A գթած փխ գըթաց
- 46 A դասնն

ՏԱՂԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒՄ

Եթէ թլկուրանցին իր սիրերգերով «մարմնապէս ծիծաղում է», ապա իր խրատական տաղերով ասես «հեծում է հոգեպէս»: Նա որքան ազատ ու անկաշկանդ է իբրեւ սիրոյ երգիչ, նոյնքան զուսպ է ու չափաւոր խրատական տաղերում: Բանաստեղծը խըրատում է հեռու մնալ արբեցութիւնից, չար գործերից, աշխարհի մեղքերից:

Թլկուրանցու խոհախրատական բոլոր տաղերը՝ խրատները, պարսաւները, ինքնապարսաւները, անշուշտ, ունեն բացառապէս խրատելու նպատակ: Խրատական տաղերում թլկուրանցին հանդէս է գալիս իբրեւ աշխարհաճանաչ ու աշխարհատես մի բանաստեղծ, բարի գործի նախանձախնդիր: Բարի գործելը աստուածային մի պատուիրան է, որ տարբեր ձեւերով հնչում է թլկուրանցու խօսքերում:

Թլկուրանցու պարսաւները յաճախ դառնում են ինքնապարսաւներ, եւ բանաստեղծը, խոստովանելով իր մեղքերը, կատարեալի տեսլականով գանգատւում է իր եւ միջավայրի անկատարութիւնից:

Խրատական բովանդակութեամբ այս անտիպ տաղը հաւատարիմ է մնում թլկուրանցու խոհախրատական տաղերի ոգուն:

Բանաստեղծն այս տաղում ընտրել է հետաքրքիր դիմում-նային ձեւ. դիմելով իր գերի անձին, որ առաւօտից մինչեւ իրիկուն մարմնական վայելքներով է տարուած, զգուշացնում է, որ դրա համար պիտի պատասխան տայ Ստեղծողին:

Գինին ու գուսանը հանդէս են գալիս տաղում որպէս աշխարհիկ վայելքների խորհրդանիշներ, որոնք մարդու խելքը գլխից տանում են այնպէս, որ

Երբաս ընկնիս գագիր ու պեղծ, զգըլուի դնես վերայ շիջերուն.

Միտքդ ի վեր գայ ի հետ գիւտն, զբերանդ լիգել տաս շընեքուն:

Ինչպէս իր քերթուածներում առհասարակ, այս տաղում եւս, զգալով, որ մեղքերն օրէցօր աւելանում են, սթափեցնող մի ճիշով նա սարսափահար աղաղակում է մահուան մասին, որն ամենամեծ խրատողն է:

Թլկուրանցին գեհենի սարսափով զգուշացնում է, որ աշխարհիկ վայելքներով կեանքը շարունակելու դէպքում «ընկնիս ի ձեռն անքուն որդանց»:

Իբրեւ հաւատաւոր մարդ՝ Թլկուրանցին իր յոյսը կապում է մեղքերի թողութեան հետ:

Շուռ գալ ու փաւել պիտէր, գէն հագիմն, որ ինքն է գիտուն,
Ցուցոյ ըզգոյ սըրտիդ խոցերն, գդեղ դնէ ի վերայ խոցուն:

Իսկ ճարտար «հեփիս»-բժիշկը կարող է տեսակ-տեսակ «ցեղֆ ու ցեղաց» «մըլիսալ»-դեղ դնել սրտի խոցերին այնպէս, որ մարդ հասնի իր «մուրազ»ին՝ փրկութեանը:

Մինչդեռ դեւերի դասը հակառակ է քրիստոնէական իր այս պատուիրաններին ու փրկութեան յոյսերին:

Թլկուրանցին այս տաղում եւս օգտուել է ժողովրդական հաւատալիքներից, ինչպէս առհասարակ իր քնարերգութեան մէջ: Տաղում յիշատակում է «այսոց չարեաց» արտայայտութիւնը, որ չար ոգու՝ Դեւի անուանում է, ինչից պիտի իրեն փրկի իր հրեշտակը: Յիշատակուած Այսը չար ոյժ է, ինչի մասին գրել է Հ. Ղեւոնդ Ալիշանը. «Այս, որ է օդեղէն կամ հովու Դեւ»⁴:

Ուրեմն չար հողմն անուանուել է Այս, որից զարկուողը՝ այսահար, ինչը նոյն դիւահարն է:

Ուշագրաւ է, որ բացի այս Այսից՝ Թլկուրանցու այլ տաղերում հանդիպում է նաեւ Արեւորդու մասին վկայութիւն, որ հին հայոց հաւատի արտայայտութիւն է, ինչը նկատել է դեռեւս Ալիշանը⁵:

Կինն չգանի Արեւորդույ,
Ոչ ի Զհտէ, ոչ ի Թուրֆէ,
Զով որ սիրէ, հաւատն այն է.
Աստուա՛ծ, փրկէ՛ կնկան շառէ:⁶

Յաւելենք, որ Թլկուրանցին իր տաղերում յիշատակում է այլ հնագոյն հաւատալիքներ, այդ թւում՝ Զար ոգիներից, Նեռի, Սաղայէլի, Սատանայի, Դեւի անունները եւ այլն:

Նեռ սոյն սիրովն բորբոքին այս հողածին մարդիքս չար:⁷

4 Ա.ԼԻՇԱՆ, Հ. Ղ., *Հին հաւատք կամ հեթանոսական կրօնք հայոց*, Վենետիկ 1895, 213:

5 Անդ, 93, 213:

6 ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹԼԿՈՒՐԱՆՑԻ, *Տաղեր եւ գանձեր*, ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ, Վ. (աշխ.), Վանաձոր 2004, 50:

7 Անդ, 26:

«Գեհեմ»-Դժոխքի հաւատալիքը Թլկուրանցու տաղերում յաճախադէպ է, ինչն այս տաղում եւս ընդգծուած արտայայտուել է.

Գերի տեսեր, չաւգուտ է քեզ, գիտգիդ կանես դու գեհեմուդ.

Ի վերջոյ, Թլկուրանցին ապաւինում է իր բարի հրեշտակին՝ յուսալով, որ նա իրեն արժանի կանի հրեշտակների պահպանութեանը չարից՝ նաեւ այս տաղի շնորհիւ:

Խեւ Յովանես Թլգուրանցի, լալով ասաց իւր հրեշտակին,
Զիս պահեցէ՛ք այսոց չարեաց, որ չի հեռնամ իմ Աստուծուն:

Թլկուրանցու այս խրատական տաղը հաւատաւոր մարդու հոգու արձագանքն է՝ փրկութեան ու յոյսի աղերսանքն առ Աստուած, որում նկատելի է Նարեկացու եւ Ֆրիկի տիրական ազդեցութիւնը:

ՎԱՆՈՅ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ